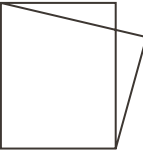

Ny ph.d.-afhandling: Den pædagogiske dobbeltbevægelse – en empirisk undersøgelse af, hvordan spændingsfeltet mellem elevernes frigørelse og tilpasning viser sig i grundskolelæreres pædagogiske praksis

Ph.d.-forsvar: februar 2024

Niels Bjerre
Tange, lektor,
Læreruddannelsen i
Aarhus, VIA University
College

Afhandlingens teoretiske grundlag
I en dansk-nordisk tradition er der særlig fokus på, at pædagogisk praksis ikke alene skal tilpasse eleven til samfundet, men ligeledes skal understøtte elevens myndighed og frihed. Dette forhold kommer f.eks. til udtryk i begrebet om *skolens* eller *pædagogikkens dobbelte formål*. Dette dobbelte formål skrives f.eks. frem i folkeskolens formålsformuleringer gennem tiden som et hensyn til både at gøre barnet *nyttigt*, så det kan bidrage til samfundet, og på den anden side at understøtte dets menneskelige udvikling i retning af et blive et *myndigt, etisk og godt menneske*. Døbeltheden er ligeledes tematiseret i ofte anvendte begrebspaar som *dannelse-uddannelse* eller *dannelse-kompetence* og i øvrigt i den debat om skolens formål, der har præget skoleforskningen særligt siden den danske folkeskolereform af 2014 blev indført.

I afhandlingens teoretiske artikel analyseres og præciseres denne døbelthed gennem læsninger af J.J. Rousseau, S. Kierkegaard, T.W. Adorno og M. Horkheimer, O.F. Bollnow og G.J.J. Biesta. Disse læsninger peger på, at mennesket på den ene side er et socialt og kulturelt væsen, der skal socialiseres, kultiveres og kvalificeres, og samtidig – og i mod-sætning hertil – er et eksistentielt væsen, der står i et frit forhold til sig selv. Som det teoretiske grundlag for afhandlingen bestemmes pædagogikkens dobbelte formål dermed som *spændingsforholdet mellem dygtig- og nyttig-gørelse over for myndigblivelse*.

Forskningsspørgsmål
Dette teoretiske grundlag peger konkret på, at læreren i mødet med eleven har en dobbelt opgave. På den ene side skal hun tilpasse eleven til samfundet ved at dygtiggøre, socialisere og kultivere eleven,

Den pædagogiske dobbeltbevægelse – en empirisk undersøgelse af, hvordan spændingsfeltet mellem elevernes frigørelse og tilpasning viser sig i grundskolelæreres pædagogiske praksis

og samtidig skal hun understøtte elevens myndighed og frihed.

Disse to hensigter med undervisningen – tilpasningen og friheden – bliver således afhandlingens tema. Temaet er behandlet tidligere i teoretiske og begrebslige studier, men et review gennemført som en del af afhandlingen viser, at der ikke kan identificeres studier, der har undersøgt døbeltheden empirisk.

Derfor udformes ph.d.-projektet som et empirisk studie af pædagogisk praksis i lyset af begrebet om det dobbelte formål. Dette gøres ved at spørge: *Hvordan viser spændingsfeltet mellem elevernes frigørelse og tilpasning sig i grundskolelæreres pædagogiske praksis?*

Hensigten med afhandlingen bliver således at bidrage til forståelsen af pædagogisk praksis ved at undersøge, hvordan opgaven med både at skulle frigøre og tilpasse eleverne viser sig for lærere i skolen.

Metode
Undersøgelsens videnskabsteoretiske grundlag findes i en kombination af *den hermeneutiske fænomenologi*, der giver mulighed for at undersøge pædagogisk praksis gennem lærerens levede erfaring af undervisning, og *almenpædagogikken*, der holder undersøgelsen fast på, at det er pædagogisk praksis som en særegen praksis, der undersøges.

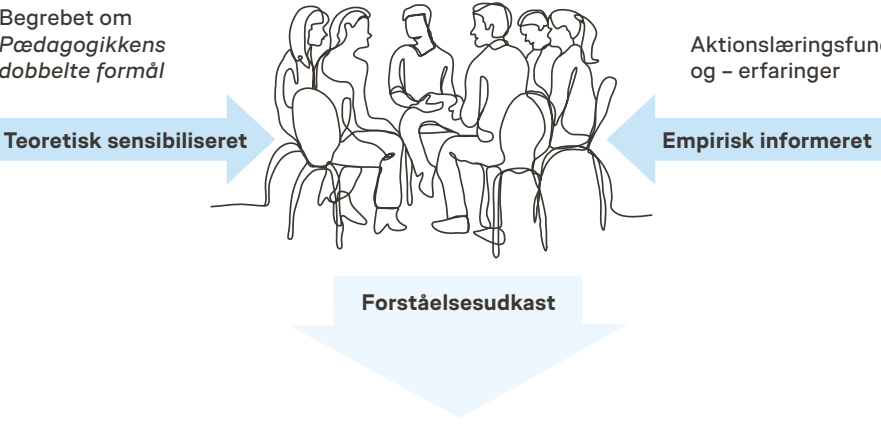
Metoden som udvikles på baggrund af dette videnskabsteoretiske grundlag benævnes i afhandlingen *teoretisk sensibiliserede, empirisk informerede forskningscirkler*. Cirklerne udmøntes ved, at jeg, som forsker, mødes med tre

lærerteams en gang om måneden igennem et år. Sensibiliserede af begrebet om *pædagogikkens dobbelte formål* går lærerne ud og gør sig selvvalgte aktionslæringserfaringer for at blive klogere på deres egen praksis i lyset af den tematiserede døbelthed. På forskningscirkelmøderne fortæller lærerne med baggrund i deres undersøgelser, 1) hvad de ville, 2) hvad de gjorde, og 3) hvad de lærte. Dernæst drøftes i fællesskab, hvordan disse fortællinger som forståelsesudkast bidrager til at gøre os klogere på den pædagogiske praksis som en dobbelt praksis. Endelig afsluttes møderne med, at lærerne vælger et nyt fokus til undersøgelse i egen praksis frem mod næste møde.

På den måde er der tale om deltagende forskning, hvor lærerne indgår som medundersøgere, der frit vælger fokus i egen praksis. Cirklerne kan afbildes på denne måde:

Forskningscirkelmøderne videofilmes, nogle af aktionerne observeres, og tilsammen udgør videooptagelserne og observationerne det empiriske materiale, der analyseres.

Fund
En af de medundersøgere, jeg samarbejdede med – vi kan kalde hende Else – oplevede jeg som en meget dygtig lærer, der var særdeles vellidt blandt eleverne, var tydelig i sin ledelse, velfunderet fagligt og meget struktureret. I løbet af projektperioden begynder hun imidlertid at sætte spørgsmålstegn ved sin egen undervisningspraksis, fordi hun opdager, at hun bestræber sig på at have styr på alt i undervisningen og derved mangler frigørelsesaspektet. På den baggrund begynder Else at ændre sin undervisningspraksis i en mere frigørende retning, så hun både styrer eleverne, og ligeledes trækker sig tilbage for at give plads til, at eleverne i højere grad kan gøre sig erfaringer med undervisningens indhold på egen hånd.

Gennem analyserne af samtalerne med Else og de andre lærere når jeg frem til, at pædagogisk praksis er særegen derved, at den rummer *to modstridende momenter*. Det ene moment bestemmer jeg som *det objektiverende*. Det er den del af undervisningen, hvor læreren planlægger, forelæser, instruerer, irettesætter osv. Her er eleven objekt for lærerens handlinger i den forstand, at læreren fører eller styrer eleven hen mod undervisningens indhold.

Det andet moment er mere usynligt, fordi det ikke i almindelig forstand vedrører lærerens handlinger, men rettere ‘ikke-handlinger’. Dette moment kalder jeg for *det subjektiverende*, og det vedrører lærerens trækken sig tilbage som styrende for at give plads til, at eleven kan gøre sig erfaringer med at være subjekt i undervisningen. Dette kan f.eks. være, når læreren stiller eleverne åbne eller autentiske spørgsmål, når læreren lader eleverne træffe valg, når eleverne selv løser problemer, lærerne lader dem følge deres motivation eller på andre måder trækker sig, med den hensigt at give eleverne mulighed for selvstændigt at arbejde med undervisningens indhold.

Analyserne peger derudover på, at disse to momenter forvaltes af læreren gennem en stadig *vekselvirkning*, hvor læreren styrer, dernæst trækker sig for derefter at gribe styrende ind igen og så fremdeles. Lærerens opgave er til stadighed at vurdere, hvornår han skal veksle, og denne vurdering kalder således på lærerens dømmekraft.

Ydermere peger analyserne på, at der altid i pædagogisk praksis er risiko for, at vekselvirkningen stopper, og undervisningen bliver ensidig. Dette bestemmes som enten *overobjektivering*, hvor læreren alene styrer, eller *oversubjektivering*, hvor læreren helt og fuldt overlader eleven til sig selv. Begge er pædagogisk set u hensigtsmæssige og bestemmes således i afhandlingen som slet og ret upædagogiske.

Det fund, at pædagogisk praksis kan forstås som en stadig vekselvirkning mellem objektiverende og subjektiverende handlinger fra læreren, bestemmes i sin helhed som *den pædagogiske dobbeltbevægelse*, og i afhandlingen illustreres den på følgende måde (se figur nederst):

Udover dette mere grundlæggende fund viser der sig i analyserne ligeledes et andet mere samtidskritisk fund. I samtalen med lærerne bliver det klart, at de i deres praksis ønsker sig at arbejde inden for dobbeltbevægelsen, men må konstatere, at de har tendens til *ensidig fokus på det objektiverende*. Lærerne overstyrer og overstrukturerer i et omfang, der kan karakteriseres som en tendens til overobjektivering.

I det empiriske materiale finder jeg særligt fire begrundelser herfor: Skolens hverdag er fyldt med aktiviteter og krav, som er bestemt af strukturer og udefrakommende interesser som hyppige fagskift, 45 minutters lektioner, test, læsebånd, bevægelsesbånd, ven-skabsklasser osv. Dette kalder på, at lærerne styrer eleverne stramt gennem skoledagen. Strukturerne levner således ikke plads til, at læreren kan trække sig og give plads til elevernes subjektivitet. Dermed begrundes tendensen til overobjektivering i, hvad jeg i afhandlingen betegner som *et strukturelt og interesse-mæssigt overload* i skolen.

Ydermere oplever lærerne, at ledelse, forældre og samfund er meget optaget af, at alle elever og undervisningen som sådan *skal* lykkes. Der er – med et begreb hentet fra Biesta – tendens til *risikoaversion* i tiden. Det subjektiverende som lærerens trækken sig tilbage indebærer, at læreren har modet til at tage den chance, at undervisningen kan gå i en uventet retning, og at eleven fejler, eller undervisningen slet og ret bryder sammen. På den måde undergraver kravet om at lykkes muligheden for at gennemføre undervisning, der også er subjektiverende.

Den pædagogiske dobbeltbevægelse – en empirisk undersøgelse af, hvordan spændingsfeltet mellem elevernes frigørelse og tilpasning viser sig i grundskolelæreres pædagogiske praksis

Derudover viser det empiriske materiale, at eleverne særligt i mellemtrin og udskoling har modstand mod undervisning, der indebærer friere opgaver og stiller krav til elevernes subjektivitet. Lærerne oplever, at eleverne ønsker objektrollen og efterspørger meget tydelig styring og kriterier for opgaveløsning i undervisningen.

På den måde peger afhandlingen – med begrebet om den pædagogiske dobbeltbevægelse som ‘blik’ – på en alvorlig tendens til ensidig fokus på styring i skolen. Alvorlig er tendensen, fordi ensidigheden er udtryk for en tilside-sættelse af elevens udvikling af subjektivitet og myndighed.

Se referencer i selve afhandlingen.

Endelig peger medundersøgerne på, at tendensen til overobjektivering skal findes i, at det simpelthen er langt lettere og mageligere for læreren at styre det hele. Undervisning, der inddrager elevernes subjektivitet, er bøvlet, tager tid, er usikker og stiller højere krav til læreren og eleverne.